

Prometische schaamte en de nieuwe verdinglijking

Inleiding

In dit betoog zal de auteur de lezer trachten te overtuigen van de (actuele) zeggingskracht van een tweetal fenomenen beschreven door Günther Anders: de *'Prometische schaamte'*, en de *'nieuwe verdinglijking'*. Eerstens zal een uitvoerige beschrijving volgen van deze twee fenomenen, waarbij geput zal worden uit een secundaire tekst hierover. Navolgend zal er een vertaalslag worden gemaakt naar de huidige tijd waarbij een poging gedaan zal worden de zeggingskracht van Anders aan te tonen. Hierbij zal ook gebruik worden gemaakt van een aantal (actuele) en concreet maatschappelijke voorbeelden.

De Prometische schaamte en de nieuwe verdinglijking

In zijn 'gelegenheidsfilosofie' vraagt Anders aandacht voor de Prometische schaamte. Dit wil kortom zeggen dat de mens voorbijgestreefd is door het technische kunnen dat hijzelf heeft voortgebracht. De mens wordt hierdoor overdonderd door de verpletterende macht van technologische apparaten. Deze apparaten zijn perfecter, effectiever, betrouwbaarder, sneller en preciezer dan hijzelf. Als gevolg hiervan schaamt de mens zich, omdat hij zich inferieur voelt ten opzichte van de technologische perfectie inherent aan de apparaten (Achterhuis, 1992, p. 113). De mens schaamt zich geboren te zijn, en niet gemaakt – hij is *"schepselmatig onnauwkeurig"* en behoort daarmee tot een lagere zijns-klasse. De mens is zich nietig gaan voelen in het perfecte machinepark. Daar de mens eerste de vermeende kroon op de schepping was, heeft nu datgene hijzelf geschapen heeft hem van deze kroon ontnomen. Wat de mens kon zijn lag voorheen open, als *'tabula rasa'* kon hij zich ontplooiën en een hoger zijnsstadium bereiken, door bijvoorbeeld de intellectuele ontwikkeling. Nu, echter, is de mens *"conservatief, geantiqueerd, niet resiveerbaar, een dood gewicht in de opgang van de apparaten"*. (Achterhuis, 1992, p. 115).

In dit opzicht is de mens nu minder vrij dan de apparaten. De apparaten ontwikkelen zich zo exponentieel en snel, dat de mens dit niet kan bijhouden, ook door de bandbreedte die (zijn spreekwoordelijke plafond) hem zal weerhouden zich evenzo exponentieel en snel te ontwikkelen. De mens is hierin de zwakste schakel (vgl. Achterhuis, 1992, p. 115). Vanuit deze schaamte zou de mens willen als de apparaten te zijn. De apparaten hebben zo de plek van de goden ingenomen. De mens initieert zo een *"instrumentele mimese"*, een *human engineering*, sleutelen aan de mens middels ingenieursarbeid. De mens vraagt zich nu af wat ze zou kunnen worden. Wat vermag de mens en diens lichaam dus eigenlijk nog? (Achterhuis, 1992, p. 115). Met een zinspeling op Marx luidt de opdracht: *"het is niet voldoende het lichaam te interpreteren, het komt erop aan het te veranderen."* (Achterhuis, 1992, p. 116).

Anders spreekt in dit verband over de *'initiatieriten van het robottijdperk'* (Achterhuis, 1992, p. 116). Hij duidt dit als een dehumanisering, omdat de mens het menselijke achter zich wil laten om zich te voegen bij zijn perfectere machinale wederhelft. De mens is immers sterfelijker dan de apparaten om hem heen. De onsterfelijkheid van de apparaten is niet gelegen in de eeuwige duur dat ze zullen bestaan – hetgeen ook onmogelijk is in een tijd waarin het leeuwendeel aan apparaten en producten zijn voorzien van *'ingebouwde aftakeling'* - , maar in hun *'industriële reïncarnatie'*, het seriële bestaan van de producten. Door deze ingebouwde aftakeling moet het product herhaaldelijk worden vervangen en gemaakt, alsook worden verbeterd door oude modellen met nieuwe te vervangen. Wij zijn hiermee terechtgekomen in een tweede platoonse tijdperk in de zin dat in de huidige massa-industrie afzonderlijke producten van weinig waarde zijn, maar dat het idee achter het ontwerp, de blauwdruk, het platoonse ideaal is waar de seriële producten naar moeten worden vervaardigd. Deze ideeën kunnen een patent op komen te liggen, zo verkrijgen ideeën juridische bescherming. Door massa-productie en het streven zo perfect te worden als apparaten, maakt dat

we nu leven in een dingwereld (Achterhuis, 1992, p. 116). Naar wens kan de consument nu elk apparaat, versleten of niet, in een nieuw product incarneren. De mens, nu, “lijdt [...] onder een dubbele inferioriteit: in de eerste plaats is hij niet conserveerbaar [...] en in de tweede plaats niet vervangbaar.” (Achterhuis, 1992, p. 117). Eerst stond nog de uniciteit van mensen voorop, en zou ieder individu van onvervangbare waarde zijn, nu is het de serieproductie die superieur wordt geacht. De mens poogt zich te vereeuwigen in de reproductie, wat ook de heersende beeldzucht, de iconomie volgens Anders verklaart (Achterhuis, 1992, p. 117). Deze verdinglijkte wereld beschrijft Anders als een technische kosmos, waarin de technologie allesbepalend is geworden. Hiermee is de technologie het subject van de geschiedenis bij uitstek geworden en zijn de mensen louter meelopers daarin (Achterhuis, 1992, p. 117).

Zeggingskracht van de Prometische schaamte en nieuwe verdinglijking

Om de zeggingskracht van Anders zijn hierboven fenomenen te kunnen determineren, kan geput worden uit een aantal actuele, moderne tendensen. In lijn met Anders zal hier gekozen worden voor ‘de methode van de overdrijving’ om een beroep te doen op de verbeeldingskracht van de lezer. Ook zal er, tevens in lijn met Anders’ gelegenheidsfilosofie, steeds nauw gekeken worden naar de praktijk.

Wanneer we naar huidige tendensen kijken van deze tijd (hoe moeilijk dit ook is, de auteur is de waarschuwing van Foucault indachtig), zien we dat Anders zaken heeft geanalyseerd en voorzien die in deze tijd zeer herkenbaar zijn.

Om te zien hoe de Prometische schaamte werkbaar is, hoeven we maar te kijken naar het taalgebruik en de metaforiek die we hanteren. Wanneer men zich negatief uitlaat over zichzelf, doet men dit met behulp van negatieve aanduidingen van apparaten: een vermoeid iemand is kapot, opgebrand of doorgeslagen. Iemand die geestesziek is, heeft een steekje los zitten, of spoort niet. Andersom worden mensen ook steeds meer als apparaten opgevat. We spreken over *human resource management*, het optimaal gebruik maken van personeel, alsof het om uit te buiten objecten zou gaan. Arbeiders worden zowel fysiek als metaforisch tot een radertje in een machine gereduceerd. Zelf worden ze ook steeds mechanischer door het routineuze en herhaaldelijke karakter van hun arbeidshandelingen. Net als een machine kleine taken uitvoert volgens een simpel algoritme of programmering, levert de arbeider een reeks aan repetitieve handelingen. De kwaliteit van ons werk wordt afgemeten aan ons functioneren in een functioneringsgesprek. Het gaat erom dat we compatibel worden met de door ons zelf ontworpen machines. Deze functioneren immers perfect. Het arbeidsproces is dermate rationeel gestructureerd, dat we louter nog iets uitvoeren, het ontbeert inhoud en doel. Arbeid maakt ons daarom vrij van het zo menselijke geweten. We weten immers niet meer wat we doen, welke effecten ons produceren kunnen voortbrengen. Ons verantwoordelijkheidsbesef daarbij verdwijnt (Achterhuis, 1992, p. 120). Daarom kunnen we gewetenloos en zonder werkelijke betrokkenheid functioneren als een apparaat in het arbeidsproces. We zijn louter nog verantwoordelijk in functionele, mechanische zin (Achterhuis, 1992, p. 130).

We voelen ons op de arbeidsmarkt bedreigd door robots, en gaan er vanuit dat steeds meer banen geautomatiseerd zullen worden, omdat robots niet zullen vragen om overuren, vakantietijd of zich ziek zullen melden. Kennelijk zijn dit dus volgens vele mensen positieve eigenschappen. Waar de menselijke waarde soms ook gelegen leek te zijn in diens fragiliteit, diens sterfelijkheid, is dat nu iets om je voor te schamen. Het staat immers de productiviteit, het functioneren in de weg.

Het geld dat we uitgeven door de verdiende arbeid toont evenzeer aan in hoeverre we in een dingwereld leven en de mate waarin we door deze worden bepaald. Inderdaad is de blauwdruk voor een massaproduct zoals Anders stelt iets wat het eeuwige leven van sommige producten mogelijk maakt. Jaar in jaar uit zien we nieuwe smartphones, laptops, tablets en gameconsoles op de markt komen en toch lijken ze allemaal op elkaar. Ze worden steeds weer in een nieuwe vorm geïncarneerd

– maar de blauwdruk blijft platonisch onveranderd - , en hoe beter iemand bij kas is, hoe meer de mens tot – vaak onnodige – vervanging overgaat van diens gadgets. Deze nemen ook steeds meer van onze taken over. Zonder bereik geen kennis, immers, alles wat we willen weten kunnen we in een swipe opzoeken. We consumeren zo kennis, fragmentarisch en gemechaniseerd, want zelf nadenken hoeft niet meer, dat kunnen de apparaten beter voor ons. We dragen zo *“de wereld in zakformaat”* (Achterhuis, 1992, p. 120) bij ons.

Het is ook veelzeggend dat we in dit opzicht altijd hebben opgekeken tegen fictieve personages die welhaast als een machine lijken te fungeren (of soms zelfs een machine zijn). De kille, rationele held redt zich altijd uit iedere situatie door koel, rationeel en analytisch te blijven. Spock zijn haast mechanisch, logische denkvermogen vinden we prachtig, alsook de onverwoestbaarheid van de Terminator, wiens lichaam we in de *bodycultuur* van de sportscholen maar al te graag nabootsen.

Onze behoeftes gaan collectief ook steeds meer op elkaar lijken, waardoor we evenals machines onszelf compatibel met de ander maken, synchroon als machines in een fabriekshal. Dit komt omdat we collectief via de massamedia en de beeldcultuur dezelfde beelden consumeren, waardoor we massamensen worden die allemaal dezelfde massaproducten consumeren in deze dingwereld. Dat we niet meer deelnemen aan een gebeurtenis, maar alleen een beeld consumeren, draagt alleen maar verder bij aan onze dehumanisering (vgl. Achterhuis, 1992, p. 118). De dehumanisering zet zich verder voort omdat we daarnaast in toenemende mate middels apparaten en dus ook beelden communiceren (vgl. Turkle, 2011, pp. 155-156). Zelfs onze conversaties worden dus mechanisch doorgelicht door een steeds efficiëntere en snellere informatiestroom. Adorno zegt hierover: *“De vertechnering maakt op den duur de gebaren nauwkeurig en grof, en daarmee ook de mensen. Ze bant alle aarzelingen uit het gedrag, alle bedachtzaamheid, alle beschaving.”* (Adorno, 2013, p. 28). We vinden dat deze apparaten de afstand tussen mensen adequater en sneller overbrugt. Als we huidige transhumanisten, futurologen en sommige wetenschappers mogen geloven, zullen we in de toekomst zelfs samensmelten met de massamedia en ICT, waardoor we hybride levensvormen zullen worden tussen artificiële, en kunstmatige intelligentie in, waarmee we een robotische, dan wel virtuele onsterfelijkheid kunnen verkrijgen, zoals de apparaten die van ons afzonderlijk al hebben.

Nog een voorbeeld kunnen we putten uit de medische wereld. Ouderdom, ziekte - fysiek of mentaal - gaan we steeds meer zien als belemmering van het mechanisch functioneren. We verwachten dat onze lichamen steeds meer aankunnen en omdat de krachten van machines en apparaten zo groot zijn, kunnen we deze tot onze prometische schaamte amper bijbenen.

Mogelijk raakt onze prometische schaamte ook verdiept omdat apparaten dingen kunnen die niet eens nodig zijn. Wat hebben we aan het vermogen drieduizend nummers op een iPhone te zetten? Of aan een auto die vierhonderd kilometer per uur kan rijden? Onze meritocratische waarden tonen aan hoe prachtig we het vinden als iemand diens limieten overstijgt, vandaar ook waardering voor dit soort capaciteiten van apparaten.

Met bovenstaande voorbeelden is getracht aan te tonen dat Anders zijn positie, zeker in deze tijd, grote zeggingskracht heeft. Het lijkt, afsluitend, inderdaad alsof het niet meer draait om wat ertoe doet, maar om wat functioneert, waarbij de dingen, in hun telbaarheid en perfectie, de hoogste zijnsstatus toegedicht hebben gekregen: *“Wat niet tot ding is gemaakt, zich niet laat tellen en meten, valt weg. En alsof dit nog niet genoeg is, strekt de verdinging zich zelfs uit tot haar tegenstelling, het leven dat niet onmiddellijk te actualiseren is, alles wat alleen als gedachte en herinnering voortleeft. Het geschonden leven wordt nog op de triomfauto van de verenigde statistici meegesleept(...)”* (Adorno, 2013, p. 36).

Geraadpleegde literatuur

Achterhuis, H. (red.) (1992). *De Maat van de Techniek*. Baarn: Ambo.

Adorno, T.W. (2013). *Minima Moralia. Reflecties uit het beschadigde leven*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Turkle, S. (2011). *alone together. Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.